

Ivana Tomas

## Predromanička ploča s lokaliteta Tri crkve na Boninovu u Dubrovniku

Ivana Tomas  
Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu  
Odsjek za povijest umjetnosti  
itomas@ffzg.hr

Prethodno priopćenje / Preliminary  
communication  
Primljen / Received: 24. 3. 2022.

UDK: 73.033.1:27(497.5 Dubrovnik):736.2"09"  
DOI: <https://doi.org/10.17018/portal.2022.1>

**SAŽETAK:** Tema rada je predromanička ploča s lokaliteta Tri crkve na predjelu Boninovo u Dubrovniku. Ulomak se nalazi u sjevernom zidu barokne kapele sv. Ilara, a ondje je uzidan u drugoj polovini 20. stoljeća. Premda je riječ o dobro očuvanoj ploči većih dimenzija, u dosadašnjoj je literaturi tek usputno spominje Nikola Zvonimir Bjelovučić 1929. godine. Na osnovi detaljne komparativne analize s predromaničkom građom iz Dubrovnika i njegove okolice, namjera je ukazati kako se radi o reljefu iz prve polovine ili sredine 10. stoljeća. Osim određivanja vremena nastanka i kontekstualizacije s ostalim srodnim primjerima toga sloja skulpture na dubrovačkom prostoru, nastojala se preispitati i provenijencija ploče s posebnim osvrtom na fenomen dislokacije ranosrednjovjekovnih kamenih ulomaka u Dubrovniku.

**KLJUČNE RIJEČI:** Tri crkve, kapela sv. Ilara, Boninovo, Dubrovnik, predromanički reljefi, fenomen dislokacije

Lokalitet Tri crkve nalazi se sjeverozapadno od povijesne jezgre Dubrovnika, na gradskom predjelu Boninovo. Pozicioniran je na uzvišenom i terasastom položaju, ponad strme i stjenovite morske obale. Riječ je o sakralnom sklopu s recentnom župnom crkvom sv. Petra, trima starijim kapelama – sv. Đurđa, sv. Ilara i sv. Klementa, uz potonju je i groblje, te samostanom sestara milosrdnica sv. Vinka Paulskog (sl. 1). Lokalitet je prvi put zabilježen u arhivskim vrelima 1281. godine kao *Tres ecclesiae*, a iz izvora saznajemo kako se taj naziv odnosio na crkvu sv. Đurđa (1281.), sv. Klementa (1281.) i sv. Apolinara (1326.).<sup>1</sup> Tri svetišta bila su smještena uz glavnu, srednjovjekovnu komunikaciju između utvrđenog grada i Gruškog zaljeva. Pretpostavlja se kako je taj put pratio liniju ulice Prijeko, nekadašnjeg podgrađa i da se nastavljao ulicom Između vrta, nedaleko od zapadnih

gradskih vrata, prema crkvi sv. Andrije na Pilama do Tri crkve na Boninovu, odakle se spuštao prema Gruškom polju.<sup>2</sup> U 13. stoljeću na prostoru između Sv. Andrije i lokaliteta Tri crkve nalazilo se plodno zemljište s kultiviranim nasadima vrtova i vinograda, a u onovremenim je dokumentima zabilježeno kako su ondje bila i brojna sakralna zdanja.<sup>3</sup> Tijekom 14. i 15. stoljeća na tom se prostoru razvijaju i proizvodni pogoni, a na Pilama se planski uređuje i omanje naselje.<sup>4</sup> Čini se da su uz Sv. Đurđa na lokalitetu Tri crkve boravile redovnice već u drugoj polovini 14. stoljeća, a godine 1436. crkva postaje sijelo istoimene bratovštine.<sup>5</sup> Radi se o jednoj od značajnijih dubrovačkih bratovština koja je u Sv. Đurđu imala sjedište sve do sredine 20. stoljeća.<sup>6</sup> O lokalitetu Tri crkve pisali su i raniji dubrovački kroničari, poput Anonima (o. 1550.) i Nikole Ranjine / Nicole de Ragnina (o. 1494.



**1.** Lokalitet Tri crkve na Boninovu, sjeverna strana sklopa s kapelom sv. Ilara, samostanskom zgradom i kapelom sv. Đurđa (izvor: Župa svetog Petra Boninovo - Dubrovnik, ur. P. Vuletić, Dubrovnik, 1991., 80)

Three Churches, in Boninovo, north side of the complex with the church of St Hilarion, monastery building and church of St George (source: Župa svetog Petra Boninovo – Dubrovnik (ed. P. Vuletić), Dubrovnik, 1991, p. 80)

– 1582.) koji ga dovode u vezu sa sv. Hilarionom (Hilarijom, Ilarom).<sup>7</sup> Priču o sv. Hilarionu navodi i generalni vikar Dubrovačke dominikanske kongregacije Serafino Razzi (1531. – 1611.) u djelu *Povijest Dubrovnika* iz 1595. godine.<sup>8</sup> Preuzevši podatke od Ranjine, Razzi piše kako je među ruševinama Epidaura živio divlji zmaj, te da je trinaest godina mučio žitelje Cavtata, Župe i drugih obližnjih mjesta, sve do dolaska pustinjaka Hilariona koji ga je uspio spaliti 802. godine. U znak zahvalnosti Dubrovčani su na pola puta između grada i Gruža sagradili tri kapele te ih posvetili Presvetom Trojstvu, sv. Klementu i sv. Đurđu.<sup>9</sup> Na tom je mjestu svetac čudotvorno svladao i visoke valove pomoću tri kamena koja su potom postavljena na oltare tih triju kapela. No i sam Razzi posumnjao je u tu pripovijest navodeći kako priču o sv. Hilarionu, spaljenoj zmiji i o trima kamenima treba dovesti u vezu sa sv. Hilarionom iz Gaze koji je živio u 4. stoljeću, te kako se taj događaj nije zbio u Dubrovniku nego u Epidauru.<sup>10</sup> Isti autor piše da se radi o starijoj pripovijesti koju je zabilježio sv. Antonin u svojoj *Povijesti*.<sup>11</sup> Premda vijest o boravku sv. Hilariona u Epidauru i spaljivanju zmije zvane udav zapravo donosi sv. Jeronim u djelu *Vita s. Hilarionis abbatissae*, nastalom između 382. i 392. godine, zanimljiva je Razzijeva opservacija o povezivanju starije, ranokršćanske tradicije o sv. Hilarionu i Epidauru s onom koju donose dubrovački kroničari 16. stoljeća, smještajući taj događaj u ranosrednjovjekovni Dubrovnik, točnije na lokalitet Tri crkve na Boninovu.<sup>12</sup>

Na lokalitetu i danas postoje tri kapele, sv. Đurđa, sv. Klementa i sv. Ilara, od kojih je potonja poznata iz najranijih vrela kao crkva sv. Apolinara. Iako izvori potvrđuju kako su tri sakralna zdanja postojala u srednjem vijeku, njihov postojeći izgled valja vezati za novovjekovno doba.

Posebice se to odnosi na istovjetno izvedene omanje barokne kapele sv. Klementa i sv. Ilara, nepravilno orijentirane u smjeru sjever-jug. Obje su pravokutne osnove i presvođene bačvastim svodom, s dva manja četvrtasta prozorska otvora na bočnim zidovima svetišta. Glavno pročelje tih kapela resi preslica i portal s jednostavno oblikovanim dovratnicima i nadvratnikom, ponad kojega je izveden jastučasto profilirani friz s tri simetrično raspoređena lista akantusa (sl. 2). Identičan takav friz s tri stilizirana lista akantusa zamjetan je na više dubrovačkih palača nastalih neposredno nakon razarajućeg potresa 1667. godine, poput portala palače Zamanja u Praca-tovoj 4 u povijesnoj jezgri grada (1672. – 1675.), ali i kod istovremenih baroknih palača obitelji Radošević u gradu Hvaru i Visu.<sup>13</sup> Stoga se čini kako bi i barokne kapele sv. Klementa i sv. Ilara trebalo datirati u drugu polovinu 17. stoljeća, tj. neposredno poslije Velike trešnje. Treća kapela, posvećena sv. Đurđu, prostranija je građevina pravokutne osnove s četvrtasto istaknutom apsidom. Pravilno je orijentirana u smjeru zapad-istok, a njezina je apsida nekoć bila manja jednobrodna crkva srednjovjekovnog podrijetla. Imajući u vidu da je istočna strana starijeg zdanja uklopljena u recentniju samostansku zgradu, nije moguće donositi zaključke o izgledu same apside. Od srednjovjekovne je crkve dobro sačuvan sjeverni zid s većim prozorskim okvirom prelomljenog luka. Oblikovanje tog okvira odgovaralo bi vremenu kasnog 15. stoljeća, dok bi njegova veličina mogla sugerirati kako se radilo o naknadnoj intervenciji na tom zdanju. Naime, srodan način interpoliranja predimenzioniranih kasnogotičkih prozorskih okvira primjetan je i kod male jednobrodne crkve sv. Luke u gradskoj jezgri podignute, najvjerojatnije, u kasnom 12. stoljeću.<sup>14</sup> Starija crkva sv. Đurđa dobiva funkciju svetišta prilikom prigradnje veće građevine uz njezinu zapadnu stranu, moguće već tijekom 15. ili 16. stoljeća kada Sv. Đurađ biva sjedištem važnije bratovštine. U crkvi se nalazila i slika Bogorodice s Djetetom u ružičnjaku, pripisana Blažu Jurjevu Trogiriraninu, a pretpostavlja se kako je nastala između 1421. i 1427. godine.<sup>15</sup> Iz vizitacija saznajemo da je kapela bila oštećena u potresu 1667. godine.<sup>16</sup> Po svemu sudeći, obnovljena je u istom razdoblju kao i obližnji Sv. Klement i Sv. Ilar što se može naslutiti na osnovi istovjetnih prozorskih okvira i portala. Od malobrojno sačuvane srednjovjekovne spomeničke baštine na lokalitetu Tri crkve ističe se reljefno urešena ploča predromaničkog podrijetla uzidana u sjeverni zid barokne kapele sv. Ilara. Po svojoj dobroj očuvanosti i veličini ploča s lokaliteta Tri crkve zasad je najreprezentativniji ranosrednjovjekovni nalaz detektiran na prostoru između Pila i Boninova. Iako se radi o vrlo vrijednom predromaničkom ulomku, u dosadašnjoj je literaturi tek usputno spomenut. Stoga je namjera podrobnije obraditi razmatranu ploču, preciznije odrediti vrijeme njezina nastanka

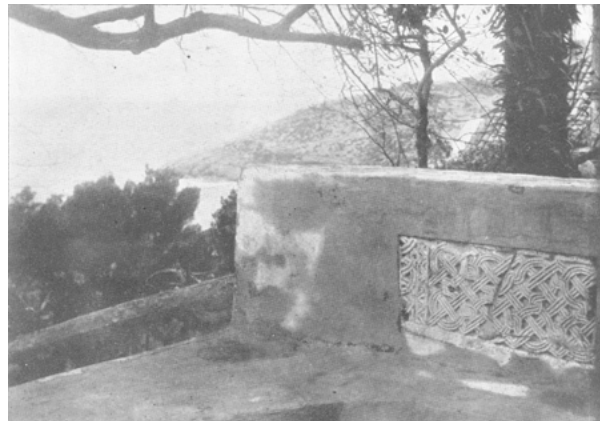


2. Lokalitet Tri crkve na Boninovu, kapela sv. Ilara, portal (snimka: I. Tomas, 2020.)  
Three Churches, Boninovo, church of St Hilarion, portal (I. Tomas, 2020)

i kontekstualizirati je s ostalom srodnom građom, ali i preispitati njezinu provenijenciju.

### Predromanička ploča

Predromaničku ploču na lokalitetu Tri crkve na Boninovu prvi je uočio i objavio Nikola Zvonimir Bjelovučić u knjizi *Crvena Hrvatska i Dubrovnik* izdanoj 1929. godine. Premda se na ulomak usputno osvrnuo okarakteriziravši ga kao „starohrvatsku plohu s izmiješanom kolutastom i kosom trotračnom pletenicom“, autor donosi fotografiju te ploče i podatak da je uzidana u novi zid terase kod dumna od Tri crkve<sup>17</sup> (sl. 3). Riječ je o niskom ogradnom zidu u južnom dijelu sklopa, iza dograđene samostanske zgrade iz 1902. godine u kojoj su tada živjele trećoretkinje sv. Franje.<sup>18</sup> Na tom su se dijelu lokaliteta nalazili vrtovi s nasadima voćaka i terase, a omanji zid sa spoliranom predromaničkom pločom bio je ogradni zid kamenog stubišta. Čini se kako je to stubište nastalo već početkom 19. stoljeća, prilikom izgradnje nove glavne ceste koja je povezivala Pile i Gruž jer se u to doba gradi niz kamenih stubišta kojima je predio Boninova, pa tako i lokalitet Tri crkve bio povezan s tom prometnicom.<sup>19</sup> Spomenuto je stubište ubilježeno i na katastarskoj mapi iz 1837. godine, a na istom se položaju nalazi i danas.<sup>20</sup> Posebno je koristan Bjelovučićev navod kako se radilo



3. Lokalitet Tri crkve na Boninovu, južni dio sklopa, ogradni zid stubišta s uzidanom predromaničkom pločom, 1929. g. (izvor: NIKOLA ZVONIMIR BJELOVUČIĆ, *Crvena Hrvatska i Dubrovnik*, Zagreb, 1929., 41, sl. 11)

Three Churches, Boninovo, south part of the complex, fence wall of the staircase with the built-in pre-Romanesque slab, 1929 (source: NIKOLA ZVONIMIR BJELOVUČIĆ, *Crvena Hrvatska i Dubrovnik*, Zagreb, 1929, p. 41, Fig. 11)

o novom zidu jer je takvo uzidavanje ranijih reljefa u ogradne zidove na otvorenim prostorima u skladu s načinom prezentiranja, odnosno spoliranja starijih, osobito srednjovjekovnih kamenih ulomaka tijekom kasnog 19. i ranog 20. stoljeća. S tim u vezi treba navesti obližnji otok Koločep, kao možda najzorniji primjer onovremenog dislociranja i „prezentiranja“ srednjovjekovnih reljefa u dubrovačkom kraju, jer su tada dijelovi ranoromaničke oltarne ograde iz otočne crkve sv. Mihajla bili ugrađivani u recentne ogradne zidove te vanjska pročelja sakralnih i stambenih objekata po cijelom otoku.<sup>21</sup> Sredinom 20. stoljeća lokalitet Tri crkve bio je u lošem stanju i zapušten o čemu svjedoči i nekoliko fotografskih snimaka južnog dijela sklopa. Na njima je zamjetna samostanska zgrada s dogradnjom iz 1902. godine, kao i začelna strana kapele sv. Ilara uz koju je s istočne strane prigradna betonska garaža te visoki kameni zid kojim je kompleks bio odijeljen od susjedne parcele.<sup>22</sup> U tom razdoblju kapele sv. Ilara i sv. Klementa služile su kao skladišta, dok Sv. Đurađ postaje župnom crkvom 1965. godine.<sup>23</sup> Na inicijativu Društva prijatelja dubrovačke starine 1966. je godine obnovljena je kapela sv. Ilara s namjerom da postane mauzolej znamenitijih Dubrovčana – Điva Natalija, Antuna Kazalija i Nikole Škurle, a tri godine kasnije lokalitet je upisan kao spomenik kulture.<sup>24</sup> Iz dokumentacije Konzervatorskog odjela u Dubrovniku saznajemo kako je iste, 1969. godine ranosrednjovjekovni ulomak bio izvađen iz ogradnog zida stubišta te premješten u unutrašnjost Sv. Ilara i uzidan na postojeće mjesto.<sup>25</sup> Najveće transformacije sklopa, napose njegova južnog dijela, događaju se prilikom izgradnje župne crkve sv. Petra između 1978. i 1980. godine. Tada se na tom dijelu lokaliteta, gdje su bili vrtovi i terase, gradi prostranija crkva prema projektu arhitekta



4. Lokalitet Tri crkve na Boninovu, južni dio sklopa (izvor: Župa svetog Petra *Boninovo - Dubrovnik*, ur. P. Vuletić, Dubrovnik, 1991., 82)

Three Churches, Boninovo, south part of the complex (source: *Župa svetog Petra Boninovo – Dubrovnik* (ed. P. Vuletić), Dubrovnik, 1991, p. 82)



5. Lokalitet Tri crkve na Boninovu, kapela sv. Ilara, sjeverni zid s uzidanom predromaničkom pločom (snimka: I. Tomas, 2020.)

Three Churches, Boninovo, church of St Hilarion, north wall with the built-in pre-Romanesque slab (I. Tomas, 2020)

Ivana Prtenjaka, s župnom dvoranom i župnom kućom, a izvedena je i terasa-vidikovac s novim ogradnim zidom<sup>26</sup> (sl. 4). Tri mjeseca nakon započetih graditeljskih radova ondašnji Zavod za zaštitu spomenika kulture i prirode u Dubrovniku donosi odluku o zabrani gradnje, 7. studenoga 1978. godine, a nakon toga pokrenut je i sudski postupak protiv investitora zbog nezakonito izvedenih građevinskih radova u zaštićenoj zoni bez nadzora Zavoda.<sup>27</sup> Gradnja je, međutim, nastavljena, a adekvatna zaštitna i arheološka istraživanja nisu bila provedena. Posljednje zamašnije intervencije događaju se 1990. i 1991. godine kada su obnovljene kapele sv. Đurđa i sv. Klementa, a Sv. Ilar pretvoren u krstionicu i povezan sa župnom crkvom sv. Petra, također prema projektu Prtenjaka.<sup>28</sup> Istovremeno je obnovljena i proširena samostanska zgrada u kojoj i danas žive sestre milosrdnice.<sup>29</sup>

Predromanička je ploča, dakle, prije pet desetljeća uzidana u baroknu kapelu sv. Ilara, pa time treba otkloniti tvrdnje kako je sigurno povezana s tom kapelom i drvenošću njezina titulara. Ulomak je ugrađen u sjeverni zid kapele uz ulazna vrata, a orijentiran je na isti način kao što je bio položen i u nekadašnji ogradni zid stubišta. Ploča je većih dimenzija i isklesana je od vapnenca, a njezina prednja ploha u cijelosti je reljefno urešena. (sl. 5) S obzirom na način na koji je ulomak uzidan, tj. horizontalno usmjeren, njegova dužina iznosi 80 centimetara, visine je 43 centimetara, dok debljinu nije moguće odrediti. Na ploči su dvije geometrijske kompozicije međusobno odijeljene trakom s nizom izdubjenih malih trokuta. Desno od razdjelne trake je stroga i pravilno izrađena složena geometrijska shema s nizom učvorenih troprutih kružnica isprepletenih trostrukim dijagonalnim trakama. Kružnice su izvedene u dva reda, a u svakom redu je niz od četiri kružnice. Na desnoj bočnoj strani posljednji je niz kružnica u oba reda presječen, što upućuje na to da je

ta kompozicija izvorno bila duža i da ta strana ploče nije cjelovita. U središnjem dijelu plohe vidljiv je i lom koji se dijagonalno proteže duž cijele visine ulomka. Spomenuto oštećenje zamjetno je i na fotografskom snimku iz 1929. godine. Lijevo od loma, ponad prvog reda troprutih kružnica, nalaze se i dva željezna klina te veća smeđa obojenja nastala zbog korozije, jer je ulomak bio na otvorenom prostoru i podložan atmosferilijama. Umetanje tih željeznih elemenata na prednju stranu ploče navodi na zaključak kako se radilo o naknadnoj intervenciji pri njezinoj ponovnoj upotrebi. Lijevo od razdjelne trake manji je dio reljefa s dvoprutim prepletnim motivom. Lijeva je strana motiva u cijeloj visini presječena, što ukazuje kako i ta bočna strana ploče nije cjelovita te da je ulomak bio većih dimenzija od postojećih. Donji dio ploče definiran je jednostavnom rubnom letvicom, istaknutom za dva centimetra od plohe na kojoj su isklesani reljefi. Znatnija oštećenja primjetna su u gornjoj zoni ploče, osobito na lijevoj strani, jer ondje nedostaju dijelovi obje geometrijske kompozicije i razdjelne trake. Ta oštećenja nisu uočljiva na fotografiji iz 1929. godine, pa je za pretpostaviti kako su nastala uslijed vađenja ulomka u drugoj polovini 20. stoljeća. Na mjestima gdje izostaje kameni materijal, tj. reljef, nanesen je cementni mort koji bi trebalo ukloniti zbog sprečavanja daljnjeg oštećenja građe. Reljef je djelomično očuvan na desnoj strani gornje zone, ali je prekriven cementnim mortom koji bi također trebalo ukloniti. Osim čišćenja, ploču je potrebno izvaditi iz zida i adekvatno prezentirati. To će omogućiti i potpuniju interpretaciju samog ulomka, ponajprije saznanje o njegovoj debljini te bolji uvid u gornju zonu ploče, pri čemu će se najvjerojatnije steći i jasnija predodžba o tome radi li se o izvorno horizontalno ili vertikalno orijentiranoj ploči, kao i koja je bila njezina funkcija. Na osnovi likovno-morfoloških karakteristika izvedenih reljefa na

prednjoj plohi ulomka s lokaliteta Tri crkve moguće je preciznije odrediti vrijeme njegova nastanka.

### Vrijeme nastanka ploče

U posljednja dva desetljeća obogaćena su saznanja o korpusu ranosrednjovjekovne kamene plastike na prostoru Dubrovnika i njegove okolice. Temeljem likovno-morfoloških obilježja, ali i brojnosti te građe moguće je kronološki izdvojiti dvije veće skupine reljefa s odlikama rane i zrele predromanike.<sup>30</sup> Reljefi na ploči s lokaliteta Tri crkve na Boninovu odgovaraju zreloj predromaničkoj skulpturi, odnosno tzv. prvom pelješkom sloju koji je definirao Miljenko Jurković 80-ih godina 20. stoljeća. Taj je sloj skulpture isprva prepoznat na opremi iz stonskog Sv. Mihajla i na, tada tek djelomično objavljenom, dubrovačkom materijalu – na nekoliko ulomaka iz Sv. Petra Velikog i Sv. Stjepana na Pustijerni.<sup>31</sup> Danas posjedujemo znatno više spoznaja o dubrovačkoj ranosrednjovjekovnoj građi, pa toj skupini predromaničkih reljefa valja pripisati nekoliko stotina ulomaka liturgijskih instalacija, uglavnom oltarnih ograda i ciborija, ali i arhitektonske plastike, od nosivih konstruktivnih elemenata, tj. nosača i kapitela do dijelova portala i prozora. Stoga je po brojnosti, ali i reprezentativnosti otkrivene građe, taj sloj skulpture, koji možemo i preciznije datirati u prvu polovinu ili sredinu 10. stoljeća, najzastupljeniji upravo u Dubrovniku.<sup>32</sup> Najveći je broj tih nalaza pronađen u južnom, najstarijem dijelu povijesne jezgre grada, i to ponajviše u crkvi sv. Petra Velikog,<sup>33</sup> potom u katedrali,<sup>34</sup> crkvi sv. Stjepana i Gospi od Karmena na Pustijerni,<sup>35</sup> te na lokalitetu Na Andriji.<sup>36</sup> Osim u Dubrovniku, isti sloj predromaničke skulpture nalazimo i u Stonu, napose u crkvi sv. Mihajla na brdu Gradac, a potvrđen je i na Elafitskom otočju, u Sv. Nikoli / Sv. Vidu na otoku Koločepu i u Sv. Ivanu Krstitelju na vrhu Ivanjeg brda na susjednom Lopudu.<sup>37</sup> Širok repertoar motiva i složenih kompozicijskih shema zastupljenih na tim reljefima, omogućio je lakše prepoznavanje tog sloja skulpture, pa tom bogatom korpusu predromaničke baštine dubrovačkog kraja valja pridodati i dobro očuvanu ploču s lokaliteta Tri crkve na Boninovu. Njezinu uresnu plohu rese dvije ornamentalne kompozicije odvojene trakom koju formira niz malih izdubjenih trokuta. Motiv izdubjenih trokuta zamjetan je na više reljefa tog sloja skulpture, pri čemu treba izdvojiti opremu crkve sv. Mihajla u Stonu, a od dubrovačkih primjera jedan kapitel četvrtastog presjeka iz Sv. Stjepana na Pustijerni ili Sv. Petra Velikog.<sup>38</sup> Lijevo od razdjelne trake vidljiv je dio geometrijskog prepleta s oštro modeliranom dvoprutom trakom. Visoka kvaliteta klesarske izvedbe ulomka s Boninova poglavito dolazi do izražaja u strogoj i pravilno izrađenoj složenoj geometrijskoj shemi s nizom učvorenih troprutih kružnica isprepletenih trostrukim dijagonalnim trakama na desnoj strani ploče. Pravilna izvedba tog reljefa s oštro isklesanim konturama troprutih traka



6. Ploča oltarne ograda iz crkve sv. Ivana Krstitelja, otok Lopud (snimka: I. Tomas, 2017.) (DESNO GORE)

Slab from the altar rail of the church of St John the Baptist, island of Lopud (I. Tomas, 2017)

7. Ulomak ploče, ulica Iva Bjelokosića 7 na Pilama (izvor: ROMANA MENALO, Crkva sv. Andrije na Pilama i nekoliko nalaza pleterne skulpture, u: *Zbornik u čast Ivici Žili*, ur. V. B. Lupis, Dubrovnik, 2011., 173, sl. 12.) (LIJEVO GORE)

Slab fragment, Ulica Iva Bjelokosića 7, Pile (source: ROMANA MENALO, Crkva sv. Andrije na Pilama i nekoliko nalaza pleterne skulpture, in: *Zbornik u čast Ivici Žili* (ed. V. B. Lupis), Dubrovnik, 2011, p. 173, Fig. 12)

i čvorova, gotovo uglato povijenih, te jasno definiranim i duboko klesanim međuprostorima (dubina klesanja 1,2 cm) odaju sigurnu i vještu klesarsku ruku, dobro izvježbanu u složenijim geometrijskim prepletima. Jednako kvalitetno klesanje, pravilan crtež i prevlast geometrijske komponente nalazimo i kod ostalih dubrovačkih reljefa toga sloja skulpture u povijesnoj jezgri grada – Sv. Petar Veliki, Sv. Stjepan na Pustijerni i ploča iz Sv. Nikole na Prijekom.<sup>39</sup> No srodna geometrijska kompozicija s nizom učvorenih troprutih kružnica primjetna je tek kod nekoliko onovremenih reljefa, a radi se o plutejima oltarne ograda iz crkve sv. Ivana Krstitelja na otoku Lopudu (sl. 6) i o dva ulomka u Dubrovniku – dijelu mramorne ploče iz Arheološkog muzeja (AMD), nažalost, nepoznatog mjesta pronalaska, te ulomku ploče na predjelu Pile.<sup>40</sup> Među njima treba istaknuti potonji reljef s Pila jer pokazuje iznimnu bliskost s pločom na Boninovu (sl. 7). Riječ je o manjem fragmentu (32,5 cm x 21 cm), isklesanom od vapnenca i uzidanom u stambenu kuću u neposrednoj blizini crkve sv. Andrije na Pilama, u ulici Iva Bjelokosića 7.<sup>41</sup> Ulomak se sastoji od dva dijela koji se spajaju po lomu, a na uresnoj su plohi dvije učvorene troprute kružnice i trostruke dijagonalne trake istovjetne onima na ploči s lokaliteta Tri crkve. Pravilna izvedba tog reljefa s oštrim konturama troprutih traka i snažnom obradom čvora koji je gotovo uglato modeliran, kao i jednaka dubina klesanja među prostora, upućuju na misao kako su veća ploča s Boninova i manji ulomak s Pila vjerojatno pripadali istom sklopu, odnosno crkvenoj opremi istoga spomenika. Spomenuto



8. Ploča, crkva sv. Nikole na Prijekom, 1929. (izvor: NIKO GJIVANOVIĆ, Tri veoma stare sačuvane crkvice dubrovačke: „Sv. Nikola na Prijekom“, „Sv. Jakob na Pelinama“ i „Sigurat“, *Glasnik Dubrovačkog učenog društva „Sveti Vlaho“* 1, 1929., 168)  
Slab, church of St Nicholas in Prijeko, 1929 (source: NIKO GJIVANOVIĆ, Tri veoma stare sačuvane crkvice dubrovačke: „Sv. Nikola na Prijekom“, „Sv. Jakob na Pelinama“ i „Sigurat“, *Glasnik Dubrovačkog učenog društva „Sveti Vlaho“* 1, 1929, p. 168)



9. Nosač kupole iz crkve sv. Petra Velikog otkriven na lokalitetu Na Andriji (izvor: IVICA ŽILE, Novi nalazi predromaničke plastike u dubrovačkom kraju, *Radanje prvog hrvatskog pejzaža*, ur. M. Jurković, T. Lukšić, Zagreb, 1996., 295, T. VIII., sl. 2)  
Dome support from the church of St Peter the Great, discovered in the Na Andriji area (IVICA ŽILE, Novi nalazi predromaničke plastike u dubrovačkom kraju, *Radanje prvog hrvatskog pejzaža* (ed. M. Jurković, T. Lukšić), Zagreb, 1996, p. 295, T. VIII, Fig. 2)

bi sugeriralo kako se moglo raditi o premještanju građe s jedne lokacije na drugu, a to navodi i na promišljanje o provenijenciji same ploče s lokaliteta Tri crkve. Naime, na predjelima Boninovo i Pile potvrđena su samo tri ulomka tog sloja skulpture. Po svojoj očuvanosti ističe se razmatrana ploča s Boninova kao najreprezentativniji ranosrednjovjekovni nalaz uopće na tim gradskim predjelima. To je i jedini predromanički nalaz na lokalitetu Tri crkve, a sudeći po načinu prezentiranja, tj. spoliranja dobro očuvane i reljefno urešene starije ploče u recentiji vanjski zid stubišta, čini se kako je ta ploča relativno kasno dospjela na tu lokaciju. Na susjednom predjelu Pile detektirana su dva predromanička ulomka koja se dovode u vezu s crkvom sv. Andrije – manji reljef s učvorenim kružnicama, koji po dekoraciji i klesarskoj izvedbi pokazuje srodnost s pločom na Boninovu, te jedan kapitel o kojem će biti više riječi u nastavku.

### Pitanje provenijencije ploče

U istraživanju provenijencije ploče s lokaliteta Tri crkve na Boninovu nužno se osvrnuti i na sam fenomen dislokacije

kamenih ulomaka u urbanim sredinama, o čemu svjedoči i niz primjera u Dubrovniku. Među njima je potrebno skrenuti pozornost upravo na dislokaciju reprezentativnijih predromaničkih ulomaka istog vremena nastanka kao i ploče s lokaliteta Tri crkve. U prvom redu valja izdvojiti dobro sačuvanu ploču (širine 168,5 cm i visine 69 cm), otkrivenu 1920-ih godina u menzi baroknog oltara Gospe od zdravlja u crkvi sv. Nikole na Prijekom<sup>42</sup> (sl. 8). Na njezinoj desnoj strani predočena je složena kompozicijska shema s virovitim rozetama, dok su na lijevoj dvije troprute kružnice ispresijecane dijagonalnim trakama i četiri malene ptice s grozdovima u kljunu. Vrlo visoka kvaliteta klesarske izvedbe tog reljefa, kao i njegove velebne dimenzije navode na zaključak kako ta ploča nije izvorno resila omanju srednjovjekovnu crkvu sv. Nikole na Prijekom gdje je pronađena već da je ondje prenesena iz nekog znamenitijeg gradskog svetišta - katedrale ili Sv. Petra Velikog.<sup>43</sup> Još zorniji primjer dislokacije dubrovačke predromaničke građe predstavlja otkriće monumentalnog nosača četvrtastog presjeka visine 264 centimetara i dužine stranica 43 cm x 48 cm, u jugozapadnom dijelu



10. Kapitel, crkva sv. Andrije na Pilama (izvor: ROMANA MENALO, Crkva sv. Andrije na Pilama i nekoliko nalaza pleterne skulpture, Zbornik u čast Ivici Žili, ur. V. B. Lupis, Dubrovnik, 2011., 171, sl. 11 d)

Capital, church of St Andrew, Pile (ROMANA MENALO, Crkva sv. Andrije na Pilama i nekoliko nalaza pleterne skulpture, Zbornik u čast Ivici Žili (ed. V. B. Lupis), Dubrovnik, 2011, p. 171, Fig. 11 d)



11. Kapitel iz crkve sv. Petra Velikog (izvor: ROMANA MENALO, Ranosrednjovjekovna skulptura iz fundusa Arheološkog muzeja u Dubrovniku, Dubrovnik, 2018., sl. 52, DUM AM 2203)

Capital from the church of St Peter the Great (ROMANA MENALO, Ranosrednjovjekovna skulptura iz fundusa Arheološkog muzeja u Dubrovniku, Dubrovnik, 2018, Fig. 52, DUM AM 2203)

povijesne jezgre na lokalitetu Na Andriji 90-ih godina 20. stoljeća<sup>44</sup> (sl. 9). Na sve četiri strane tog vrijednog ulomka zrelog predromaničkog podrijetla isklesane su složene kompozicijske sheme s vegetabilnim i geometrijskim motivima. Nosač je na tu lokaciju prenesen iz obližnje crkve sv. Petra Velikog, a radilo se o jednom od četiri nosača kupole.<sup>45</sup> Izgleda da je na taj lokalitet dospio jer su četiri starija nosača kupole bila ustupljena ženskom benediktinskom samostanu sv. Andrije za izradu crkvenog portala, što saznajemo iz jedne odluke Vijeća umoljenih od 15. listopada 1506. godine.<sup>46</sup> Ostala su tri nosača preklešana te upotrijebljena za sjeverni portal crkve ženskog dominikanskog samostana sv. Katarine Sijenske, podignute na mjestu Sv. Petra Velikog početkom 18. stoljeća.<sup>47</sup> Navedeni primjer dislokacije i ponovne upotrebe velebnih nosača iz Sv. Petra Velikog, zdanja koje je uz katedralu i Sv. Stjepana na Pustijerni bilo najznačajnije gradsko svetište u ranom srednjem vijeku, ukazuje i na očitu valorizaciju tih starijih reljefno urešenih kamenih ulomaka u novovjekovnom razdoblju.

Imajući u vidu da su se reprezentativniji dubrovački ulomci predromaničkog podrijetla prenosili s jedne lokacije na drugu, što je čak i arhivski zabilježeno, u potrazi za podrijetlom ploče s lokaliteta Tri crkve na Boninovu potrebno se osvrnuti na crkvu sv. Andrije na susjednom predjelu Pile jer su ondje detektirana dva ulomka istog sloja skulpture, od kojih jedan pokazuje iznimnu bliskost s razmatranom pločom. Crkva sv. Andrije podignuta je

u blizini povijesne jezgre uz nekadašnju glavnu komunikaciju između utvrđenog grada i Gruškog zaljeva, a u izvorima je prvi put zabilježena 1286. godine.<sup>48</sup> Premda je srednjovjekovno zdanje na Pilama doživjelo niz preinaka tijekom kasnijih stoljeća, očuvana je njegova osnovna struktura.<sup>49</sup> Riječ je o manjoj jednobrodnoj građevini pravokutne osnove s četvrtasto istaknutom apsidom izvana, dok je apsida iznutra polukružna. Pretpostavlja se da je crkva imala tri bačvasto nadsvođena traveja i da se nad središnjim poljem uzdizala malena kupola kao kod spomenika tzv. južnodalmatinskog jednobrodnog kupolnog tipa.<sup>50</sup> Unutrašnji prostor apside je razmjerno velik, širok je dva metra i dubok jedan metar, što je odlika kasnijih zdanja toga tipa gradnje.<sup>51</sup> Arhitektonsko rješenje crkve na Pilama, a osobito veličina njezine apside upućuju na srodnost s crkvom sv. Luke u gradskoj jezgri iz kasnog 12. stoljeća. Na stražnjem zidu apside Sv. Andrije nalazi se i jedna tranzena, nadvišena reljefnim lukom polukružnog završetka. U dosadašnjoj literaturi tranzena je okarakterizirana kao srednjovjekovna i datirana je u razdoblje od 9. do 11. stoljeća, ali ne bi trebalo isključiti mogućnost kako se radilo o kasnijem radu.<sup>52</sup> Naime, tranzena je vrlo rustično isklesana s nepravilno izvedenim nizom učvorenih i isprepletenih troprutih traka koje nisu iste debljine, a ni otvori nisu jednakih dimenzija. Tako nepravilan način klesanja prepletne ornamentike nije svojstven predromaničkim i ranoromaničkim reljefima na prostoru Dubrovnika i njegove okolice, a naročito

ne onima iz zrele predromanike kod kojih su karakteristične složenije geometrijske kompozicije, poput onih na ploči s lokaliteta Tri crkve ili ulomku s Pila. Osim neobičajene izvedbe tog reljefa, kasno podrijetlo te tranzene mogao bi sugerirati i materijal od kojega je isklesana, jer se radi o izrazito poroznom vapnencu koji nije korišten za izradu (rano)srednjovjekovne crkvene opreme, bilo da je riječ o liturgijskim instalacijama ili arhitektonskoj plastici. Međutim, od tako poroznog vapnenca izrađeno je nekoliko stupova urešenih „srednjovjekovnim“ reljefima u parku dubrovačke vile Čingrija na susjednom predjelu Boninovo te u perivoju Đorđić-Mayneri na otoku Lopudu krajem 19. stoljeća.<sup>53</sup> S tim u vezi treba navesti i podatak kako je tranzena, zajedno s reljefnim lukom, uzidana u stražnji zid apside upravo koncem 19. stoljeća.<sup>54</sup> Naime, tada je proveden opsežniji zahvat obnove na spomeniku, pa je u srednjovjekovnoj građevini podignut postojeći svod i kupola, a obnovljen je i dio apside te ugrađena tranzena s reljefnim lukom.<sup>55</sup> Stoga se čini kako se i ovdje moglo raditi o mlađem uratku kao svojevrsnoj reminiscenciji na srednjovjekovnu spomeničku baštinu. S obzirom na sve spomenuto zasad su jedini pouzdano potvrđeni nalazi ranosrednjovjekovnog podrijetla na toj lokaciji dva ulomka iz prve polovine ili sredine 10. stoljeća - manji reljef s učvorenim kružnicama i jedan kapitel. Potonji kapitel dobro je očuvan, a dovodi se u vezu sa skupinom kapitela ciborija otkrivenih u povijesnoj jezgri grada<sup>56</sup> (sl. 10). Riječ je o trima kapitelima iz crkve sv. Petra Velikog i jednom iz obližnje benediktinske crkve sv. Šimuna.<sup>57</sup> Među njima treba istaknuti kapitel „malog“ ciborija iz Sv. Petra jer je gotovo identičan onome s Pila, od kompozicije i izbora motiva, klesarske izvedbe

do oblika i dimenzija (sl. 11). Navedeno bi moglo upućivati kako se radilo o kapitelima istoga sklopa, odnosno o opremi istoga spomenika. Imajući u vidu kako je grada iz Sv. Petra Velikog bila prenošena na druge lokacije (što je i arhivski zabilježeno), ne bi trebalo isključiti mogućnost kako je i kapitel iz Sv. Andrije na Pilama potjecao iz tog znamenitijeg gradskog svetišta te da je na Pile donesen iz nedaleke povijesne jezgre. Kada je riječ o prijenosu starije građe iz povijesne jezgre Dubrovnika u susjedne gradske predjele, valja svakako spomenuti park Gradac, također na Pilama, jer je ondje detektiran jedan kasnoantički mramorni kapitel koji se dovodi u izravnu vezu s katedralom.<sup>58</sup> Zanimljivo je primijetiti i to kako je taj kapitel bio ugrađen u zid nove terase prilikom uređivanja perivoja krajem 19. i prvih desetljeća 20. stoljeća, dakle u doba kada je zamijećeno da se stariji ulomci „prezentiraju“ na otvorenim prostorima i klešu novi uradci inspirirani ranijom spomeničkom baštinom.<sup>59</sup> Temeljem svega dosad iznesenoga, čini se vjerojatnim kako bi i podrijetlo dobro očuvane predromaničke ploče s lokaliteta Tri crkve na Boninovu, kao i srodnog manjeg reljefa s Pila, trebalo također vezati za povijesnu jezgru grada gdje je i potvrđeno ponajviše nalaza tog sloja skulpture. S obzirom na to da je riječ o reprezentativnijem ulomku većih dimenzija i kvalitetnije izvedbe, moglo bi se pomišljati kako je bio izrađen za neko važnije gradsko svetište, poput Sv. Petra Velikog, katedrale ili Sv. Stjepana na Pustijerni. U svakom slučaju, ploča s lokaliteta Tri crkve na Boninovu dodatno je obogatila i proširila saznanja o dosad poznatom korpusu ranosrednjovjekovne kamene plastike na prostoru grada Dubrovnika, a napose o sloju predromaničke skulpture iz prve polovine ili sredine 10. stoljeća. ■

## Bilješke

1. LUČIĆ, 1990, 16–17.

2. PLANIĆ LONČARIĆ, 1980, 117; ŠIŠIĆ, 2003, 12, 15. Premda nije arheološki utvrđeno, neki istraživači pretpostavljaju postojanje jedne veće ranokršćanske građevine na zapadnom prilazu grada, s mogućom grobišnom funkcijom i titularom sv. Lovre (prema tvrđavi Lovrijenac). Spomenuto se pretpostavlja na osnovi izvjesnog broja antičkih/kasnoantičkih nalaza detektiranih ponajviše na predjelu Pile (četiri stupa s uklesanim križevima u kući Ercegović, te ulomak mramornog stupa u vrtu ljetnikovca Doršner), ali i na Boninovu (dva mramorna stupa u perivoju vile Čingrija). Vidjeti: PERKIĆ, 2020, 393, bilješka 103, sa starijom literaturom. Ipak, treba istaknuti kako je u parku Gradac, također na Pilama, pronađen jedan kasnoantički mramorni kapitel koji se dovodi u izravnu vezu s katedralom u povijesnoj jezgri grada. Vidjeti: PERKIĆ, 2020, 392, sa starijom literaturom. O tom kapitelu više u daljnjem dijelu teksta ovoga rada.

3. LUČIĆ, 1990, 16–17; ŠIŠIĆ, 2003, 11–12.

4. PLANIĆ LONČARIĆ, 1980, 117, 119; ŠIŠIĆ, 2003, 12.

5. FORETIĆ, 1991, 22.

6. Više o bratovštini sv. Đurđa u Dubrovniku vidjeti: DRAČEVAC, 1991, 97–106; FORETIĆ, 1991, 22–32; MARINOVIĆ, 1952, 233–245; VOJNOVIĆ, 1899. – 1900, 78–86.

7. ANNALES RAGUSINI ANONYMI ITEM NICOLAI DE RAGNINA, 1883, 188–191.

8. RAZZI, 2011, 29–32.

9. RAZZI, 2011, 31.

10. RAZZI, 2011, 32.

11. RAZZI, 2011, 32. Sv. Antonin Pierozzi (1389. – 1459.), firentinski nadbiskup i dominikanac, napisao je djelo *Chronicon* ili *Summa historialis*, sastavljeno između 1440. i 1459., a objavljeno 1484. godine.

12. Sv. Jeronim donosi vijest o boravku sv. Hilariona u Epidauru, te kako je ondje spalio ogromnu zmiju. KATIČIĆ, 1995, 256–258; KAPITANOVIĆ, 2003, 123; BADURINA-STIPČEVIĆ, GRUBIŠIĆ, 2008.

13. HORVAT-LEVAJ, 2001., 102.; TUDOR, 2011., 149–150 i d. Identičan takav friz s tri lista akantusa izveden je i na glavnom portalu benediktinske crkve sv. Mihajla u Pakljenoj na otoku Šipanu. Vidjeti: TOMAS, 2014, 183.



14. Za crkvu sv. Luke u povijesnoj jezgri grada Dubrovnika vidjeti: TOMAS, 2014, 85–90, sa starijom literaturom.
15. DEMORI STANIČIĆ, 1987, 86, sa starijom literaturom; PRIJATELJ PAVIČIĆ, 2006, 71.
16. DRAČEVAC, 1991, 102–103.
17. BJELOVUČIĆ, 1929, 41, sl. 11.
18. Samostanska zgrada zabilježena je na katastarskoj mapi iz 1837. godine – čestica zgrade 175, a bila je u vlasništvu *Pizzochere delle tre Chiese*. ŠIŠIĆ, 2003, 152. Podizanjem tog objekta srušena je apsida srednjovjekovne crkve sv. Đurđa. S južne strane te samostanske zgrade dograđena je jednokatnica 1902., a za tu je izgradnju financijska sredstava osigurao Ignjat Amerling. U samostanu su živjele trećoretkinje sv. Franje sve do 1972. godine. VULETIĆ, 1991, 38, 81.
19. ŠIŠIĆ, 2003, 152.
20. Na uvećanom izvodu iz stare katastarske mape uočljivo je stubište u južnom dijelu sklopa. ŠIŠIĆ, 2003, 146, Karta C. VI. segment. Postojeće se stubište nalazi na istom mjestu. Na pomoći oko lociranja tog stubišta zahvaljujem časnoj sestri Marineli Žuro i dr. Jošku Mikušu.
21. Krajem 19. stoljeća srušena je važna otočna crkva sv. Mihajla, smještena na pola puta između Donjeg i Gornjeg Čela na otoku Koločepu. Kameni materijal tog zdanja upotrijebljen je za izgradnju trijema obližnje crkve sv. Nikole / sv. Vida. No reprezentativnije ostatke crkvene opreme, poglavito dijelove ranoromaničke oltarne ograde isklesane od mramora, prenio je župnik Vice Medini početkom 20. stoljeća u Donje Čelo te ih je uzidao u ogradni zid i pročelje župne crkve i župne kuće. Riječ je o zabatu na kojem je predočen sv. Mihovil, te o pločama oltarne ograde s figurativnim i vegetabilnim prikazima. Izgleda da je u isto doba ulomak arhitrava s natpisom ugrađen u ogradni zid jedne stambene kuće u naselju Gornje Čelo. Također, manji dio zabata nađen je u zidu crkve sv. Srđa na predjelu Bige. Vidjeti: BJELOVUČIĆ, 1929, 49–50, sl. 23–24; LISIČAR, 1932, 16, 18–22; ŽILE, 2003, 72, 81–86 i d.; PEKOVIĆ, 2008, 84, 86–102.
22. Fotografski snimci pohranjeni su u Arhivu župe sv. Petra – Boninovo. Dio tih fotografija objavljen je u knjizi *Župa svetog Petra Boninovo - Dubrovnik* iz 1991. godine. VULETIĆ, 1991, 40, 46, 108–109.
23. Godine 1965. osnovana je župa sv. Đurđa na lokalitetu Tri crkve na Boninovu sa sjedištem u crkvi sv. Đurđa, a župnikom je imenovan don Pero Vuletić. Crkva sv. Đurđa, kao i kapele sv. Klementa i sv. Ilara bile su u lošem stanju i zapuštene. Potonje su služile kao skladišta, a uz Sv. Ilara nalazila se betonska garaža. U tom dijelu sklopa bio je vrt s nasadima voćaka i terase. I samostanska zgrada u kojoj su tada živjele trećoretkinje sv. Franje, također je bila vrlo zapuštena. VULETIĆ, 1991, 35–40.
24. VULETIĆ, 1991, 38. Crkva sv. Đurđa (čest. zgr. 174 k.o. Dbk), kapela sv. Klementa (čest. zgr. 176. k.o. Dbk.) i kapela sv. Ilara (čest. zgr. 167. k.o. Dbk.) imaju svojstvo spomenika kulture od 1969. godine.
25. U dokumentaciji Konzervatorskog odjela u Dubrovniku pohranjeni su fotografski snimci predromaničke ploče uzidane na postojeće mjesto u baroknoj kapeli sv. Ilara koji su snimljeni 1969. godine (br. 1559/4). Zahvaljujem kolegicama Maris Šišević i Evi Žile iz Konzervatorskog odjela u Dubrovniku na pomoći pri pronalaženju tih fotografija.
26. VULETIĆ, 1991, 44–54.
27. VULETIĆ, 1991, 52, 66–67. Za crkvu sv. Petra na Boninovu u Dubrovniku vidjeti: ČORAK, 1980, 155–161; IVANČEVIĆ, 1981, 80–82; IVANČEVIĆ, 1991, 107–121; GALJER, 1990.
28. VULETIĆ, 1991, 77–80, 86.
29. VULETIĆ, 1991, 80–81.
30. TOMAS, 2014, 32–43, sa starijom literaturom; TOMAS, 2017, 37–46.
31. JURKOVIĆ, 1983, 169–178, sl. 15, 23–25, 37–42; JURKOVIĆ, 1984, 38–46, 74–77; JURKOVIĆ, 1985, 185–186, 190–191.
32. Za više o uočenim zahvatima obnova i izgradnji sakralnih zdanja u Dubrovniku i njegovu izvangradskom prostoru (napose na Elafitskom otočju), ali i u Stonu tijekom prve polovine ili sredine 10. stoljeća. vidjeti: TOMAS, 2014, 32–43, 103–104, 197–201; TOMAS, 2016, 41–60; TOMAS, 2017, 42–46.
33. Najveći broj nalaza tog sloja predromaničke skulpture vezan je za crkvu sv. Petra Velikog. Ulomci se nalaze u Arheološkom muzeju u Dubrovniku (dalje: AMD), a prva ih je objavila R. Menalo (MENALO, 2006, 50–75). U tu skupinu predromaničkih reljefa moguće je ubrojiti dijelove oltarne ograde, ciborija, portala, nosače kupole, kapitule i više ulomaka perforiranih ploča. Dijelovi oltarne ograde: šest ploča (DUM AM: 1966, 1968, 1973, 1974, 2193, 2249, 3336), četiri pilastra (DUM AM: 2205, 3759, 2206, 3766) i dva ulomka gornje grede s natpisom ESIMOPATER (DUM AM 1923) i REDOI•PETR (DUM AM 3700). Dijelovi ciborija: više stranica arkada (DUM AM: 1905, 2149, 2231, 2237, 2243, 2244, 2257, 3866) i tri kapitula (DUM AM: 2203, 2256, 3760). Dijelovi portala: dovratnik (DUM AM 3864) i nadvratnik (DUM AM 1967). Od nosivih konstruktivnih elemenata vrijedan nalaz čine četiri nosača kupole (DUM AM: 3230, 3861, 3862, 3863) i četiri impost kapitula, te dva kapitula kružnoga presjeka (DUM AM: 3751, 3752). Od ostalih nalaza ističe se više ulomaka perforiranih ploča (DUM AM: 1907, 1971, 2235, 2236, 2239, 3349, 3693). U kripti se nalazi i jedna tranzena. Ž. Peković crkvi sv. Petra Velikog pripisuje i ulomke iz Sv. Stjepana na Pustijerni (DUM AM: 3690, 3691, 3694, 3703, 3704), ploču iz Sv. Nikole na Prijekom i kapitel iz franjevačkog samostana sv. Jeronima u Slanom. Za više o kamenoj opremi iz Sv. Petra Velikog u Dubrovniku vidjeti: MENALO, 2006, 50–75; PEKOVIĆ, 2010, 96–173; TOMAS, 2014, 32–43; MENALO, 2018, 64–67, 76–85, 88–97.
34. Predromaničke ulomke iz katedrale je kataloški obradio i objavio I. Žile. Temeljem tih podataka tom sloju skulpture možemo pripisati sljedeće ulomke prema ŽILE 2001, 455–481, T. I. sl. 3, 6; T. II. sl. 6; T. III. sl. 2, 4; T. IV., sl. 3, sl. 6; T. IX. sl. 5; T. X. sl. 4; T. XI. sl. 4.; TOMAS 2014, 39–40. Među njima ističe se monumentalni impost kapitel s motivom valovnice s križevima (DUM AM 3859). Na srodnost tog kapitula s reljefima iz Sv. Petra Velikog upozorio je Ž. Peković. PEKOVIĆ, 2010, 195–196, sl. 182. Za više o katedrali u Dubrovniku vidjeti: ZELIĆ, 2014, 31–41, sa starijom literaturom; FISKOVIĆ, 2014, 69–114, sa starijom literaturom.
35. Toj skupini predromaničkih reljefa možemo pripisati sljedeće ulomke iz Sv. Stjepana na Pustijerni: tri pilastra oltarne ograde

(DUM AM: 3703, 3704), arkadu ciborija (DUM AM 3694), perforiranu ploču (DUM AM 3691) i kapitel (DUM AM 3690). Ulomke je prvi objavio N. Z. Bjelovučić (BJELOVUČIĆ, 1929, 38 i d., sl. 6–7), a M. Jurković ih je pripisao tzv. prvom pelješkom sloju i doveo u vezu s opremom iz stonskog Sv. Mihajla. (JURKOVIĆ, 1984, 74–76, sl. 27–28; JURKOVIĆ, 1985, 189–190, sl. 6–7). Reljefe je slično datirala i R. Menalo. (MENALO, 2006, 52–53, 62–63, 69). Ž. Peković spomenute ulomke dovodi u vezu s crkvom sv. Petra Velikog (PEKOVIĆ, 2010, 107–110, 137–138, 153–154, 159). Isto mišljenje zastupljeno je i u novom katalogu o ranosrednjovjekovnoj skulpturi iz fundusa AMD. Vidjeti: MENALO, 2018, 76–78, 85, 88–89. U tu skupinu predromaničkih reljefa možemo ubrojiti i ulomak pilastra koji je otkriven u crkvi Gospe od Karmena (sv. Ivan) na Pustijerni, a pohranjen je u AMD (DUM AM 4534). Pilastar je prvi objavio Ž. Peković (PEKOVIĆ, 2010, 188, sl. 173/1; PEKOVIĆ, BABIĆ, 2017, 39, sl. 7).

**36.** Na lokalitetu Na Andriji nađeno je više ulomaka tog sloja skulpture, od kojih su neki preneseni iz Sv. Petra Velikog. Reljefe je prvi objavio I. Žile (ŽILE, 1996, 281–287, 290–295). Temeljem tih podataka u tu skupinu predromaničkih reljefa možemo pripisati sljedeće ulomke (prema ŽILE 1996.): T. IV. sl. 1–6; T. V. sl. 1–2, 5–6; T. VI. sl. 5–6. Više o lokalitetu Na Andriji vidjeti: LAZNIBAT, OBAD ŠČITAROCI, 2018, 52–67.

**37.** TOMAS, 2016, 44–47, sa starijom literaturom; TOMAS, 2017, 42–46, 70, sa starijom literaturom.

**38.** M. Jurković je prepoznao niz izdubenih malih trokuta kao motiv karakterističan za tzv. prvi pelješki sloj. Taj je motiv uočio na opremi iz crkve sv. Mihajla u Stonu i na kapitelu iz crkve sv. Stjepana na Pustijerni ili Sv. Petra Velikog (DUM AM 3690). Vidjeti: JURKOVIĆ, 1985, 186 i d., sa starijom literaturom.

**39.** Prevlast geometrijske komponente vidljiva je na više reljefa iz Sv. Petra Velikog i/ili Sv. Stjepana na Pustijerni. Svi su ti ulomci pohranjeni su u AMD, a riječ je o DUM AM: 1968, 1971, 1973, 2193, 2205, 2206, 2235, 2239, 2249, 3230, 3693, 3704, 3727, 3759, 3766, 3863. Više o tim reljefima vidjeti bilješke 32 i 34.

**40.** Dvije ploče oltarne ograde iz crkve sv. Ivana Krstitelja na Ivanjem brdu na otoku Lopudu pohranjene su u župnoj zbirci na Lopudu. Isklesane su od vapnenca, a ploče je prvi objavio V. Lisičar 1931. g. (LISIČAR, 1931, 11–12, sl. 12.). I. Tomas ih pripisuje tom sloju predromaničke skulpture i datira u prvu polovinu ili sredinu 10. st. (TOMAS, 2017, 43, 70). Dio mramorne ploče iz Dubrovnika nalazi se u AMD (DUM AM 3769). Nije poznato mjesto pronalaska te ploče. Reljef je prva objavila R. Menalo i pripisala tom sloju skulpture (MENALO, 2006, 70). Ž. Peković tu ploču dovodi u vezu s crkvom sv. Petra Velikog i smatra kako se radilo o dijelu ciborija (PEKOVIĆ, 2010, 149–150, sl. 133–134). No, ne bi trebalo isključiti mogućnost da je ulomak potjecao iz nekog drugog dubrovačkog svetišta. Vidjeti: MARKOVIĆ, TOMAS, 2021, 41. Slična geometrijska kompozicija s učvorenim troprutim kružnicama i dijagonalnim trakama izvedena je i na pilastru oltarne ograde iz Sv. Petra Velikog u AMD (DUM AM 2206). Pilastar je isklesan od vapnenca, a prva ga je objavila R. Menalo i datirala u taj sloj skulpture. MENALO, 2006, 62.

**41.** Reljef je prva objavila R. Menalo i ukazala na srodnost s pločom iz Sv. Stjepana na Pustijerni (DUM AM 3704), potom pločom oltarne ograde iz Sv. Petra Velikog (DUM AM 2193) i mramornim ulomkom iz AMD (DUM AM 3769). Vidjeti: MENALO, 2011, 172–173, sl. 12.

**42.** Ploča je pronađena i postavljena kao antependij glavnog oltara 1926., a prezentirana je s okvirom na kojem je bila predložena stilizirana prepletana ornamentika. Danas se nalazi na zidu sjevernog broda crkve. Za više o ploči iz Sv. Nikole na Prijekom u Dubrovniku vidjeti: GJIVANOVIĆ, 1929, 168; BJELOVUČIĆ, 1929, 40–41; ŽILE, 1988, 175, sl. 4; ŽILE, 2001, 463; MENALO, 2006, 18; PEKOVIĆ, 2010, 125; TOMAS, 2014, 82–83, sa starijom literaturom.

**43.** Za ploču iz Sv. Nikole na Prijekom pretpostavlja se kako je izvorno izvedena za katedralu ili Sv. Petra Velikog. I. Žile je isprva smatrao kako bi podrijetlo te ploče trebalo tražiti u katedrali ili Sv. Petru Velikom, dok u kasnijim radovima piše kako potječe iz stolne crkve. Ploča je datirana u drugu polovinu 11. st. (ŽILE, 1988, 175–176, 184; ŽILE, 2001., 463, 474–476, 480; ŽILE, 2003, 125–127). I. Fisković također pretpostavlja kako se ploča izvorno nalazila u katedrali (FISKOVIĆ, 2014, 107). Ž. Peković je upozorio kako se radi o zreom predromaničkom reljefu i ukazao na srodnost s građom iz Sv. Petra Velikog. Prema Pekoviću radilo se o ploči oltarne ograde iz Sv. Petra Velikog (PEKOVIĆ, 1996, 270–271; PEKOVIĆ, 2010, 125–128, 195). Premda je ploča dosad bila interpretirana kao ploča oltarne ograde, mogla je imati i drugačiju funkciju. Na tu pomisao navodi njezina debljina od svega 9.5 cm, jer bi te dimenzije više odgovarale debljini ploče parapeta krsnog zdenca ili oltarnog antependija negoli ploči oltarne ograde. Ukoliko se radilo o ploči krsnog zdenca njezino podrijetlo valja vezati za stolnu crkvu, ali ako je riječ o predoltarniku tada je mogla potjecati i iz Sv. Petra Velikog. Vidjeti: TOMAS, 2014, 82–83.

**44.** Nosač je otkriven prilikom arheoloških istraživanja lokaliteta Na Andriji (1989. – 1991.; voditelj istraživanja: I. Žile). Vidjeti: ŽILE, 1996, 285–287, T. VIII., sl. 2–4. Pohranjen je u AMD (DUM AM 3230).

**45.** Četiri nosača kupole isklesana su od vapnenca, četvrtastoga su presjeka i reljefno urešena na sve četiri strane. Ponajbolje je očuvan nosač pronađen na lokalitetu Na Andriji (DUM AM 3230). Ostala tri nosača otkrivena su prilikom istraživanja crkve sv. Petra Velikog (1960. – 1981.), a nalaze se u AMD (DUM AM: 3861, 3862, 3863). O tim nosačima detaljnije je pisao Ž. Peković koji donosi i njihovu rekonstrukciju. Nosače je doveo u izravnu vezu s četiri impost kapitela također nađena prilikom istraživanja Sv. Petra Velikog. Riječ je o kapitelima koji uresom i dimenzijama odgovaraju nosačima kupole (stranica gornje plohe: 76 cm x 72 cm; stranica donje plohe: 56 cm x 52 cm). Vidjeti: PEKOVIĆ, 2010, 97–107, sl. 64–74.

**46.** Dokument je prvi objavio L. Beritić 1956. g. (BERITIĆ, 1956, 60). Na povezanost tog dokumenta i velebnog nosača otkrivenog na lokalitetu Na Andriji upozorili su I. Žile i Ž. Peković (ŽILE, 1996, 287.; PEKOVIĆ, 1996, 272–273). Prema R. Menalo sva četiri nosača kupole prenesena su iz Sv. Petra Velikog na obližnji lokalitet 1506. godine. No početkom 18. stoljeća tri su nosača vraćena

na istu lokaciju s koje su ranije bili i preneseni. (MENALO, 2006, 22). Ista autorica u kasnijem radu navodi kako je samo jedan nosač dislociran na susjedni lokalitet, dok preostala tri nisu ni bila odnesena iz Sv. Petra Velikog (MENALO, 2018, 44).

47. ŽILE, 1996, 287; PEKOVIĆ, 1996, 272; MENALO, 2006, 11, 22, 44; PEKOVIĆ, 2010, 97–106; MENALO, 2018, 21.

48. MENALO, 2011, 162, sa starijom literaturom.

49. Zamašnije graditeljske intervencije na lokalitetu događaju se pri izgradnji veće građevine s trijemom uza zapadnu stranu srednjovjekovne crkve. Tim je zahvatom srušeno zapadno pročelje starijeg zdanja, a nekadašnja omanja crkva postala je apsidom mlađe dogradnje. Pretpostavlja se kako se ta intervencija dogodila 1512., kada je Sv. Andrija izdvojen iz župe Gruž te je postao samostalna kapelanija. Također, opsežniji zahvat obnove proveden je od 1893. do 1894., dok su manje intervencije izvedene 1911. i ponovno od 1935. do 1938. godine (NJAVRO, 1991, 136; MENALO, 2011, 162–164, 174, sa starijom literaturom). Vidjeti i: STEVOVIĆ, 1990, 22.

50. MENALO, 2011, 164, 167, 174; T. MARASOVIĆ, 2013, 78–79. Na srodnost Sv. Andrije na Pilama s crkvama tzv. južnodalmatinskog jednobrodnog kupolnog tipa upozorio je I. Fisković (FISKOVIĆ, 2001, 414–415, bilješka 60–61). Južnodalmatinski jednobrodni kupolni tip uvriježen je naziv za tip srednjovjekovnog graditeljstva karakterističnoga za dubrovački kraj, a napose za Elafitsko otočje. Taj naziv prvi u znanstvenu je literaturu uveo T. Marasović 1960. godine (MARASOVIĆ, 1960, 33–47). Svi spomenici toga tipa gradnje detaljno su obrađeni u doktorskom radu I. Tomas (TOMAS, 2014, 7–235, sa starijom literaturom).

51. Kod crkava tzv. južnodalmatinskog jednobrodnog kupolnog tipa primjetno je kako mlađe građevine toga tipa gradnje imaju gotovo dvostruko veći unutrašnji prostor apside od predromaničkih i ranoromaničkih zdanja, poput Sv. Luke u Dubrovniku s kraja 12. st. o. ljeća, te Sv. Antuna Padovanskog u Gornjem Čelu na otoku Koločepu iz kasnog 14. stoljeća. Vidjeti: TOMAS, 2014, 85–90, 150–151, 228–235.

52. O tranzeni iz Sv. Andrije na Pilama relativno se malo pisalo. Prvi je usputno spominje C. Fisković u radu o kotorskim spomenicima iz 1953., te navodi kako vjerojatno nastaje krajem 11. stoljeća. Na isti se rad poziva i I. Fisković u jednoj bilješci svoga članka iz 2001. Također, za tranzenu piše kako je rad zrelog 11. stoljeća R. Menalo dosad je najpodrobnije obradila tranzenu. Autorica ističe kako tako oblikovana tranzena s troprutim prepletom nije

uobičajena na prostoru Hrvatske, dvoji o njezinoj funkciji i o podrijetlu, te je okvirno datira između 9. i 11. stoljeća. Za više o tranzeni i reljefnom luku na stražnjem zidu apside crkve sv. Andrije na Pilama u Dubrovniku vidjeti: FISKOVIĆ, 1953, 79; FISKOVIĆ, 2001, 415, bilješka 61; MENALO, 2011, 167–170.

53. Za vilu Čingrija na Boninovu u Dubrovniku vidjeti: BAĆE, VIĐEN, 2015, 107–128. Za perivoj Đorđić-Mayneri na otoku Lopudu vidjeti: ŠIŠIĆ, 1997, 28–35.

54. MENALO, 2011, 164, 174.

55. MENALO, 2011, 164, 174.

56. Kapitel je isklesan od vapnenca i dobro očuvan (širina 25 cm, sačuvana visina 21 – 22 cm, ostatak baze 18 cm x 18 cm). Nalazi se u sakristiji crkve, a u djelomično otklesanu bazu umetnuta su tri željezna klina. Za vrijeme svetkovina koristio se kao držač za barjak. Kapitel je prva objavila R. Menalo i ukazala na srodnost s četiri kapitela iz obližnje povijesne jezgre grada: tri iz Sv. Petra Velikog i jednog iz Sv. Šimuna (MENALO, 2011, 172).

57. Tri kapitela iz Sv. Petra Velikog isklesana su od vapnenca i nalaze se u AMD. Dva veća kapitela (DUM AM 2256, 3760) resila su četverostrani ciborij. Treći je kapitel (DUM AM 2203) gotovo cjelovito očuvan i manjih je dimenzija od potonja dva (širina 25 cm, visina 29 cm, debljina 25 cm). Pretpostavlja se kako je bio dio „manjeg“ ciborija. Kapitele je prva objavila R. Menalo i prepoznala kao reljefe zrele predromanike (MENALO, 2006, 64). Ž. Peković tom „manjem“ ciboriju pripisuje još jedan kapitel koji je identičan prethodnom i donosi njegovu fotografiju nastalu prilikom arheoloških istraživanja Sv. Petra Velikog 1985. g. PEKOVIĆ, 2010, 156–157., sl. 147. Za više o tim kapitelima iz Sv. Petra Velikog u Dubrovniku vidjeti: PEKOVIĆ, 2010, 142–157; MENALO, 2018, 90–91. Kapitel iz ženske benediktinske crkve Sv. Šimuna isklesan je od vapnenca i nalazi se u AMD (DUM AM 1903). Bio je sekundarno upotrijebljen kao škropionica. Ulomak je prva objavila R. Menalo i dovela u vezu s tri kapitela iz Sv. Petra Velikog (MENALO, 2006, 65).

58. Kasnoantički mramorni kapitel otkrio je C. Fisković sredinom 20. stoljeća i prvi doveo u vezu s bliskim kapitelima nađenim u katedrali (FISKOVIĆ, 1958. – 1959, 54–55). Za više o tim kapitelima vidjeti: FISKOVIĆ, 1953, 54–55; ŽILE, 1988, 178–179, 184, sl. 10–11; ŽILE, 1997, 115; ŽILE, 2001, 459–460, T. I. sl. 1–2; ŠILJEG, 2007, 257–261; FISKOVIĆ, 2014, 71.

59. Za park Gradac na Pilama u Dubrovniku vidjeti: VIĐEN, 2018, 193–215.

## Literatura:

ANNALES RAGUSINI ANONYMI ITEM NICOLAI DE RAGNINA, *Monumenta spectantia historiam Slavorum Meridionalium*, vol. XIV, (priredio Natko Nodilo) Zagreb, 1883.

VESNA BADURINA-STIPČEVIĆ, VINKO GRUBIŠIĆ, *Jeronimove hagiografije*, Zagreb, 2008.

ANTUN BAĆE, IVAN VIĐEN, Vila Čingrija na Boninovu: gospodar i njegova kuća, *Dubrovnik*, 4, 2015., 107–128

LUKŠA BERITIĆ, Ubikacija nestalih gradjevinskih spomenika u Dubrovniku, *Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji* 10, 1956., 15–83

NIKOLA ZVONIMIR BJELOVUČIĆ, *Crvena Hrvatska i Dubrovnik*, Zagreb, 1929.

ŽELJKA ČORAK, Crkva pokraj mora, *Život umjetnosti* 29-30, 1980., 155–161

ZORAIDA DEMORI STANIČIĆ, Bogorodica s Djetetom (kat. 3), u: *Blaž Jurjev Trogiraniin* (ur. Margarita Šimat), Zagreb, 1987., 86

ANTE DRAČEVAC, Odnosi među bratstvima stare Gruške parokije. Bratstva sv. Mihajla i sv. Đurđa, *Croatia Christiana periodica* 15/27, 1991., 97–106

- CVITO FISKOVIĆ, Starokršćanski ulomci iz Dubrovnika, *Starinar*, 9-10, 1958. – 1959., 53–57
- IGOR FISKOVIĆ, Crkveno graditeljstvo dubrovačke regije u svijetlu povijesti, od IX. do XII. stoljeća, u: *Tisuću godina Dubrovačke (nad) biskupije. Zbornik radova znanstvenog skupa u povodu tisuću godina uspostave dubrovačke (nad)biskupije / metropolije (998.-1998.)* (ur. Nediljko A. Ančić), Dubrovnik, 2001., 399–454
- IGOR FISKOVIĆ, Likovna oprema i umjetnine starih katedrala, u: *Katedrala Gospe Velike u Dubrovniku* (ur. Katarina Horvat-Levaj), Dubrovnik - Zagreb, 2014., 69–113
- VINKO FORETIĆ, Historijat Triju crkava na Boninovu u Dubrovniku, u: *Župa svetog Petra Boninovo - Dubrovnik* (ur. Pero Vuletić), Dubrovnik, 1991., 19–32
- JASNA GALJER, *Ivan Prtenjak Arhitektura / staro i novo*, Zagreb, 1990.
- NIKO GJIVANOVIĆ, Tri veoma stare sačuvane crkvice dubrovačke: „Sv. Nikola na Prijekom“, „Sv. Jakob na Pelinama“ i „Sigurat“, *Glasnik Dubrovačkog učenog društva „Sveti Vlaho“* 1, 1929., 163–173
- KATARINA HORVAT-LEVAJ, *Barokne palače u Dubrovniku*, Zagreb - Dubrovnik, 2001.
- RADOVAN IVANČEVIĆ, Mali centar velikog značenja, *Arhitektura* 178-179, 1981., 80–82
- RADOVAN IVANČEVIĆ, Crkva sv. Petra na Boninovu: sklad starog i novog, suradnja arhitekture i prirode, veza kiparstva i slikarstva, u: *Župa svetog Petra Boninovo - Dubrovnik* (ur. Pero Vuletić), Dubrovnik, 1991., 107–121
- MILJENKO JURKOVIĆ, Prilog proučavanju pleterne skulpture na području poluotoka Pelješca, *Starohrvatska prosvjeta* 13/3, 1983., 165–184
- MILJENKO JURKOVIĆ, *Predromanička dekorativna skulptura na dubrovačkom području*, magistarski rad, Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb, 1984.
- MILJENKO JURKOVIĆ, Prilog određivanju južnodalmatinske grupe predromaničke skulpture, *Starohrvatska prosvjeta* 15/3, 1985., 183–199
- VICKO KAPITANOVIĆ, Ilirik u odrazu kršćanske književnosti, *Služba Božja: liturgijsko-pastoralna revija* 2-4/43, 2003., 94–151
- RADOSLAV KATIČIĆ, *Illyricum mythologicum*, Zagreb, 1995.
- ZEHRA LAZNIĆ, MLADEN OBAD ŠĆITAROCI, Gradski predjel „Na Andriji“ u povijesnoj jezgri Dubrovnika. Prostorni razvoj i urbanistička obilježja, *Prostor*, 26, 2018., 52–67
- VICKO LISIČAR, *Lopud historički i suvremeni prikaz*, Dubrovnik, 1931.
- VICKO LISIČAR, *Koločep nekad i sada*, Dubrovnik, 1932.
- JOSIP LUČIĆ, *Iz prošlosti dubrovačkog kraja u doba Republike*, Dubrovnik, 1990.
- TOMISLAV MARASOVIĆ, Regionalni južnodalmatinski kupolni tip u arhitekturi ranog srednjeg vijeka, u: *Beritićev zbornik. Zbornik radova iz dubrovačke povijesti u počast sedamdesetogodišnjice dubrovačkog konzervatora Lukše Beritića* (ur. V. Cvitanović), Dubrovnik, 1960., 33–47
- TOMISLAV MARASOVIĆ, *Dalmatia praeromanica: ranosrednjovjekovno graditeljstvo u Dalmaciji. 4. korpus arhitekture južna Dalmacija, Bosna i Hercegovina, Crna Gora*, Split - Zagreb, 2013.
- ANTE MARINOVIĆ, Prilog poznavanju dubrovačkih bratovština, *Anali Historijskog instituta JAZU u Dubrovniku* 1., 1952., 233–245
- PREDRAG MARKOVIĆ, IVANA TOMAS, Mramorna skulptura sv. Ivana Krstitelja iz crkve sv. Ivana Krstitelja na otoku Šipanu, *Radovi Instituta za povijest umjetnosti*, 45, 2021., 29–42
- ROMANA MENALO, *Ranosrednjovjekovna skulptura*, Dubrovnik, 2006.
- ROMANA MENALO, Crkva sv. Andrije na Pilama i nekoliko nalaza pleterne skulpture, u: *Zbornik u čast Ivici Žili* (ur. Vinicije B. Lupis), Dubrovnik, 2011., 159–176
- ROMANA MENALO, *Ranosrednjovjekovna skulptura iz fundusa Arheološkog muzeja u Dubrovniku*, Dubrovnik, 2018.
- JOZO NJAVRO, Sveti Andrija na Pilama, u: *Župa svetog Petra Boninovo - Dubrovnik* (ur. Pero Vuletić), Dubrovnik, 1991., 135–141
- ŽELJKO PEKOVIĆ, Crkva Sv. Petra u Dubrovniku, u: *Starohrvatska spomenička baština. Rađanje prvog hrvatskog pejzaža* (ur. Miljenko Jurković, Tugomir Lukšić), Zagreb, 1996., 267–277
- ŽELJKO PEKOVIĆ, *Četiri elafitske crkve*, Dubrovnik - Split, 2008.
- ŽELJKO PEKOVIĆ, *Crkva Sv. Petra Velikoga. Dubrovačka predromanička katedrala i njezina skulptura*, Dubrovnik - Split, 2010.
- ŽELJKO PEKOVIĆ, KRISTINA BABIĆ, Crkva Gospe od Karmena (sv. Ivana) u Dubrovniku, *Zbornik radova Filozofskog fakulteta u Splitu* 10, 2017., 33–56
- MARTA PERKIĆ Prilog poznavanju ranokršćanske topografije dubrovačkog područja, u: *Zbornik I. skupa hrvatske ranokršćanske arheologije (HRANNA)*, (ur. Mirjana Sanader, Domagoj Tončinić, Iva Kaić, Vinka Matijević), Zagreb, 2020., 383–412
- MARIJA PLANIĆ LONČARIĆ, *Planirana izgradnja na području Dubrovačke Republike*, Zagreb, 1980.
- IVANA PRIJATELJ PAVIČIĆ, Prilog poznavanju poliptiha Bogorodice s Djetetom iz Koločepa, *Croatica Christiana periodica* 30/58, 2006., 63–85
- SERAFINO RAZZI, *Povijest Dubrovnika*, (pri. Stjepan Krasić), Dubrovnik, 2011.
- IVAN STEVOVIĆ, Jednbrodne kupolne crkve u Dubrovniku u vreme vizantijske vlasti, *Zograf*, 21, 1990., 18–30
- BARTUL ŠILJEG, Ranokršćanski mramorni korintski kapiteli iz Dubrovnika, *Prilozi Instituta za arheologiju u Zagrebu*, 24, 2007., 257–261
- BRUNO ŠIŠIĆ, Povijesni karakter i oblikovna obilježja perivoja Đorđić-Mayneri na otoku Lopudu, *Zbornik Dubrovačkog primorja i otoka*, 6, 1997., 28–35
- BRUNO ŠIŠIĆ, *Vrtni prostori povijesnog predgrađa Dubrovnika od Pila do Boninova*, Zagreb - Dubrovnik, 2003.
- IVANA TOMAS, *Srednjovjekovne jednbrodne crkve s kupolom južne Dalmacije i Boke kotorske*, doktorski rad, Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb, 2014.
- IVANA TOMAS, Nova promišljanja o crkvi sv. Mihajla u Stonu, *Ars Adriatica* 6, 2016., 41–60
- IVANA TOMAS (s prilogom MAJE ZEMAN), *Spomenici otoka Lopuda od antike do srednjeg vijeka*, Zagreb - Dubrovnik, 2017.
- AMBROZ TUDOR, Obitelj Radošević i njihova barokna palača u gradu Hvaru, *Radovi Instituta za povijest umjetnosti*, 35, 2011., 139–156
- IVAN VIĐEN, Nastanak i razvoj parka Gradac u Dubrovniku, u: *Zbornik radova dr.sc. Bruno Šišić dubrovački krajbrazni arhitekt* (ur. Mara Marić), Dubrovnik, 2018., 193–217

KOSTA VOJNOVIĆ, *Bratovštine i obrtne korporacije u Republici Dubrovačkoj od XIII. do konca XVIII. vijeka, I.*, Monumenta historico-iuridica Slavorum Meridionalium vol. VII., Zagreb, 1899. – 1900.

PERO VULETIĆ, Župa svetog Petra na Boninovu u Dubrovniku, u: *Župa svetog Petra Boninovo - Dubrovnik* (ur. Pero Vuletić), Dubrovnik, 1991., 35–106

DANKO ZELIĆ, Arhitektura starih katedrala, u: *Katedrala Gospe Velike u Dubrovniku* (ur. Katarina Horvat-Levaj), Dubrovnik - Zagreb, 2014., 30–64

IVICA ŽILE, Spolia i ostali nalazi skulpture i plastike u Dubrovniku do pojave romanike, u: *Arheološka istraživanja u Dubrovniku i dubrovačkom području, Izdanja Hrvatskog arheološkog društva* 12 (ur. Željko Rapanić), Zagreb, 1988., 175–188

IVICA ŽILE, Novi nalazi predromaničke plastike u dubrovačkom kraju, u: *Starohrvatska spomenička baština. Rađanje prvog hrvatskog pejzaža* (ur. Miljenko Jurković, Tugomir Lukšić), Zagreb, 1996., 279–295

IVICA ŽILE, Naselje prije Grada, *Dubrovnik*, 4, 1997., 97–123

IVICA ŽILE, Kameni namještaj i arhitektonska plastika prve dubrovačke katedrale, u: *Tisuću godina Dubrovačke (nad)biskupije. Zbornik radova znanstvenog skupa u povodu tisuću godina uspostave dubrovačke (nad)biskupije / metropolije (998.-1998.)* (ur. Nediljko A. Ančić), Dubrovnik, 2001., 455–517

IVICA ŽILE, *Predromaničko crkveno graditeljstvo otoka Koločepa*, Dubrovnik, 2003.

## Summary

**Ivana Tomas**

### PRE-ROMANESQUE STONE SLAB AT THE 'THREE CHURCHES' SITE IN BONINOVO, IN DUBROVNIK

The topic of this paper is a pre-Romanesque stone slab at the Three Churches site in the Boninovo area of Dubrovnik. The fragment was added to the northern wall of the Baroque church of Sv. Ilar (St Hilarion) in the second half of the 20<sup>th</sup> century. Although it is a well-preserved large stone slab, it is only mentioned in passing in written sources by Nikola Zvonimir Bjelovučić (1929). On the basis of detailed comparative analysis of pre-Romanesque buildings in Dubrovnik and the surrounding area, an effort was made to indicate that the slab is a relief from the first half or middle of the 10<sup>th</sup> century. In terms of the number and relevance of early-medieval buildings discovered in the greater Dubrovnik area, pre-Romanesque sculpture is best represented in Dubrovnik. There are several hundred fragments of liturgical installations, mostly altar rails and ciboria, as well as architectural sculptures from load-bearing structural elements (supports and capitals), parts of portals and windows. Most of them were found in the southern, oldest part of the historic core of the city, and mostly in the church of St Peter the Great, the cathedral, the church of St Stephen, that of Our Lady of Mt Carmel on Pustijerna, and the *Na Andriji* urban area. Apart from Dubrovnik, the same type of sculpture has been found in Ston and on the Elafiti Islands. The wide repertoire of motifs and complex compositional schemes present on these reliefs made it easier to recognize the type of sculpture, so the well-preserved slab at the Three Churches in Boninovo, should be added to the rich corpus of the pre-Romanesque heritage of the Dubrovnik region. The high-quality stonework of the fragment in Boninovo can be seen in the strict and even distribution of the complex geometric scheme, with a series of knot-

ted three-ribbon circles intertwined with triple diagonal bands. The even distribution of this relief, with sharply carved contours of three-ribbon bands and knots, as well as clearly defined and deeply carved spaces, reveals a stonemason with a steady and skilled hand, well trained in complex geometric interweaving. A similar composition can be found on several contemporary reliefs, with special attention paid to a fragment of a slab found near the church of St Andrew in Pile, because its ornaments and stonework are extremely similar to the slab in Boninovo. The paper shows the possibility that the larger slab of Boninovo and the smaller relief from Pile probably belonged to the same context of ecclesiastical equipment of the same monument. An effort was made to re-examine the provenance of the slab at the Three Churches in Boninovo, with a review of the phenomenon of dislocation of more representative fragments from the same period as the slab in question. On the basis of all the information presented in the paper, it was proposed that the origin of the well-preserved stone slab at Boninovo, as well as the related smaller relief from Pile, should be linked to the historical core of the city, where most finds from that period of pre-Romanesque sculpture have been found. Given that it is a more representative fragment of larger dimensions and better quality, one could imagine that it was made for a more important city shrine, such as the church of St Peter the Great, the cathedral, or the church of St Stephen in Pustijerna.

**KEYWORDS:** Three churches, church of Sv. Ilar (St Hilarion), Boninovo, Dubrovnik, pre-Romanesque reliefs, dislocation phenomenon

